

Het profiel van de Vlaamse advocaat anno 2007: methodologische en sociologische aspecten

Stephan Parmentier en Paul Ponsaers *

Het beroep van advocaat kende de laatste 150 jaar een opvallende groei. Terwijl de Belgische advocatuur in 1850 slechts 813 leden telde, groeide deze beroepsgroep gestaag verder uit. In 1910 waren er 2.399 Belgische advocaten. Tussen 1910 en 1920 leek de groei wat stil te vallen, maar in de daaropvolgende twee decennia kwamen er meer dan 1.500 advocaten bij. In 1940 waren er 3.694. Tot 1970 stagneerde de groei (3.813 leden), maar daarna tekende zich opnieuw een opvallende expansie af. Resultaat hiervan was dat in 1980 de Belgische advocatuur 6.648 leden telde, en tien jaar later waren het er al 9.189. In 1996 werden er 11.657 advocaten geteld in ons land. Opnieuw tien jaar later, in 2006, is het aantal opgelopen tot 15.212, met name één advocaat per 691 inwoners. Van dit totaal is 56% (8.522 personen) verbonden aan de Vlaamse balies en de Nederlandstalige balie van Brussel.

Niet enkel in aantal groeide de beroepsgroep, maar mettertijd zette zich eveneens een sterke diversificatie door binnen het beroep. Een aantal rechtssociologen ontwikkelde de hypothese dat het ontstaan van nieuwe noden en behoeften bij de bevolking ertoe zou leiden dat het beroep zou afkalven, ten voordele van andere beroepsgroepen. Vandaag kunnen we echter vaststellen dat deze verwachting niet werd ingelost, wat kan betekenen dat de advocatuur er in grote mate in geslaagd is nieuwe ontwikkelingen en activiteiten te incorporeren en een “nieuw profiel van de advocaat” heeft ontwikkeld.

Dat was dan ook de belangrijkste achterliggende reden voor de Orde van Vlaamse Balies om een onderzoek door te laten voeren naar de Vlaamse advocatuur. Hiertoe deed zij een beroep op een interuniversitaire onderzoeksploeg van rechtssociologen van de K.U.Leuven en de U.Gent¹. Het onderzoek liep over een periode van één jaar, startte in juli 2006 en werd afgesloten in juni 2007.

Hieronder wordt eerst gerapporteerd over de methode van het onderzoek en de verschillende onderzoeksfasen, waarna enkele belangrijke resultaten worden besproken en in hun rechtssociologische context worden geplaatst. De volledige onderzoeksresultaten maken het voorwerp uit van een aparte en uitgebreide publicatie in voorbereiding.

* Respectievelijk hoogleraar Sociologie van de criminaliteit, van het recht en van de mensenrechten, Leuven Instituut voor Criminologie, Rechtsfaculteit K.U.Leuven, en hoogleraar Criminologie en Rechtssociologie, Vakgroep Strafrecht & Criminologie, Rechtsfaculteit, Universiteit Gent.

¹ Als promotoren traden op prof. dr. Stephan Parmentier (K.U.Leuven) en prof. dr. Paul Ponsaers (U.Gent) en als onderzoekers Lic. Roel Gerits (K.U.Leuven) en Lic. Filip Cammaert (U.Gent).

1. Vier onderzoeksfasen

Grofweg werden doorheen dit onderzoek vier fasen doorlopen:

1.1. De voorbereidingsfase

In concreto liep de *voorbereidingsfase* van juli 2006 tot november 2006. Gedurende deze periode werd een uitgebreide vragenlijst uitgewerkt en verfijnd, en werd deze grondig getest.

Bij het opstellen van de uiteindelijke vragenlijst werd in ruime mate rekening gehouden met de adviezen van de Orde van Vlaamse Balies. Hij bevatte uiteindelijk enkel nog vragen mbt. de beroepsuitoefening waarvan verondersteld mocht worden dat de respondent ze begreep zonder zich verder te hoeven informeren. De vragenlijst werd onderverdeeld in twee luiken. Het *eerste luik* peilde voornamelijk naar elementen die op de individuele advocaat, de aard van de rechtshulpverlening, het cliënteel en het eventuele samenwerkingsverband waartoe de advocaat behoort, gericht waren. Het *tweede luik* peilde voornamelijk naar de advocaat in relatie tot de mensen met wie de advocaat werkt in het samenwerkingsverband waarin de advocaat hoofdzakelijk het beroep uitoefent.

De bedoeling van de pretests was na te gaan of alle vragen wel degelijk werden begrepen. Tevens droeg deze pretest ertoe bij de geldigheid van het onderzoek te verhogen. Er werd aan drie advocaten een papieren versie van de enquête voorgelegd, die ze in het bijzijn van de onderzoekers invulden². Zo was het mogelijk onmiddellijk nota te nemen van hun bemerkingen. Hun opmerkingen hadden vooral te maken met de lengte van de vragenlijst. Tevens maakten ze bemerkingen over bepaalde begrippen en concepten die best van meer uitleg werden voorzien en ook over begrippen waarvoor dit niet nodig was. Deze tests boden tevens de gelegenheid de tijd te meten die het invullen van de vragenlijst vergde. Eens hun bemerkingen verkregen en verwerkt, konden de onderzoekers starten met het online plaatsen van de eigenlijke vragenlijst.

Tijdens dezelfde fase werd daarenboven ook een eerste literatuuroverzicht opgesteld.

1.2. De dataverzamelingsfase

De fase van de *dataverzameling* liep van november 2006 tot en met januari 2007. Gedurende deze fase werd een e-mail verzonden naar alle Vlaamse advocaten met daarin de link naar de

² Er werd een advocaat met ervaring bevraagd; een advocaat die net in het vak gestapt was, maar reeds de stageperiode had doorlopen; en tenslotte een advocaat die nog stage liep.

vragenlijst die intussen op een speciale website beschikbaar was gemaakt. In de loop van deze fase werden drie herinneringen verstuurd. Hierop komen we later terug.

Tijdens deze fase werd ook de literatuurstudie verder verfijnd.

1.3. De analysefase

Na het afsluiten van de enquête volgde de *analysefase*, die zich uitstreckte van februari tot mei 2007. Alle data werden in de vorm van excelbestanden opgevraagd bij de webmaster van de enquêtesoftwarebeheerder. Vervolgens werden alle excelbestanden ingeladen in het statistische softwareprogramma SPSS³. Een uitgebreide datacleaning werd doorgevoerd en het bestand werd klaargemaakt voor diepgaandere analyses.

Een eerste univariate analyse van de gegevens werd doorgevoerd en een eerste maal werd tussentijds gerapporteerd over de resultaten van deze analyse aan de Orde van Vlaamse Balies.

Een tweede analyse, waarin bivariate en multivariate analyses het voorwerp uitmaakten, werd aan het einde van deze fase uitgevoerd. Tijdens deze fase werden tevens de meest gangbare toetsen en testen geanalyseerd. In het onderzoeksrapport worden de uitkomsten significant genoemd bij een betrouwbaarheid van 95% (alfa = 0,05)⁴. Eenvoudig gesteld wil dit zeggen, dat er maximaal 5% kans bestaat dat de resultaten waargenomen bij de bereikte respondenten afwijken van deze bij de totale populatie (m.n. alle Vlaamse advocaten).

In mei 2007 werden de eerste resultaten bezorgd aan de Orde van Vlaamse Balies en werd een persconferentie georganiseerd.

1.4. De rapporteringsfase

Mei en juni 2007 werden gereserveerd voor de afsluitende *rapporteringsfase*. Op 30 juni 2007 werd het onderzoeksproject afgesloten.

2. De keuze voor een internetenquête

De onderzoeksequipe opteerde voor een onlinebevraging van de Vlaamse advocatuur. Voorzover ons bekend werd deze bevragingwijze nog niet eerder toegepast bij gelijkaardige

³ SPSS is de afkorting van Statistical Package for the Social Sciences. Voor meer informatie, gelieve www.spss.com te consulteren.

⁴ In de sociale wetenschappen vindt een dergelijke betrouwbaarheid ruime toepassing.

enquêtes. Onlinebevestigingen zijn sterk in opgang. Dit is erg begrijpelijk. Deze bevestigingswijze laat toe grote hoeveelheden data te verzamelen zonder interviewers, massa's drukwerk en verzendingskosten. De methode is tevens aantrekkelijk omdat ze toelaat antwoorden te verwerken zonder apart data te moeten invoeren⁵. Toch is ook deze vorm van informatiegarig -zoals overigens elke bevestigingsmethode- niet zaligmakend⁶. De methodiek staat nog in de kinderschoenen, en hoewel de potentialiteiten immens zijn, zal nog veel onderzoek nodig zijn om meer te achterhalen omtrent de kwaliteit van de gegevens die uit dit soort van survey voortkomen. Niettemin zette de onderzoeksequipe omwille van verschillende redenen haar keuze door. We zetten hieronder deze redenen op een rij.

2.1. Omvang van de oorspronkelijke vragenlijst

De onderzoeksequipe beschikte bij aanvang van het onderzoek over een bijzonder uitvoerig ontwerp van vragenlijst, ontwikkeld door de studiedienst van de Orde van Vlaamse Balies. De lengte van de vragenlijst was het gevolg van de verzuchting zoveel mogelijk informatie te garen ter gelegenheid van de enquêtering⁷. Een dergelijke omvangrijke vragenlijst dreigde een al te grote *non-respons* met zich mee te brengen indien de enquête via de traditionele wegen zou gevoerd worden⁸. Door op de eerste plaats bepaalde antwoordcategorieën te schrappen en te bundelen werd de vragenlijst ietwat ingekort, doch het dient gezegd dat de vragenlijst vrij lang bleef uitvallen. Vandaar dat de oorspronkelijke papieren vragenlijst omgewerkt werd naar een onlinebevestiging, waardoor de respons en het invulcomfort kon geoptimaliseerd worden. Na goedkeuring van de vragenlijst werd de vragenlijst door de onderzoeksequipe geprogrammeerd in een daartoe aangepaste enquêtesoftware.

2.2. Eigenheid van de beroeps- en respondentengroep

Anderzijds leende de advocatuur zich ook uitermate voor het afnemen van een bevestiging via internet. Het gaat immers om een beroepsgroep die zeer *vertrouwd* is en veelvuldig gebruik maakt van e-mail en internet. Tevens ging de onderzoeksequipe er (terecht⁹) van uit dat deze beroepsgroep een goede kennis heeft van de terminologie gehanteerd bij bevestigingen. In concreto werd vanuit de Orde van Vlaamse Balies een e-mail verzonden met enkele

⁵ K.J. Witt (1997), "Best practices in interviewing via the internet", *Proceedings of Sawtooth Software Conference*, Seattle WA, Evanston: Sawtooth Software, 15-37.

⁶ D.A. Dillman, R.D. Tortora en D. Bowker (1999) "Principles for constructing web surveys", Working paper available from <http://survey.sesrc.wsu.edu/dillman/papers.htm> (Accessed 21/06/07).

⁷ Met bijzondere dank aan mr. Patrick Hofströssler, bestuurder van de studiedienst van de Orde van Vlaamse Balies (OVb).

⁸ J. Billiet en H. Waeghe (eds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Brussel: De Boeck, 2003, 390.

⁹ Er werd steeds de mogelijkheid opengelaten om een papieren versie te downloaden en op te sturen naar de onderzoeksequipe. Slechts twee personen maakten gebruik van deze mogelijkheid.

instructies en de vindplaats van de webpagina met de link naar de vragenlijst¹⁰. Op deze webpagina vonden de respondenten informatie over het opzet en de doelstellingen van het onderzoek, de contactgegevens van de onderzoekers, alsook de instructies bij het invullen van de vragenlijst. Ze werden dan aangemoedigd om door te gaan naar de vragenlijst. Desgewenst kon een papieren versie van de vragenlijst afgedownload worden op deze webpagina. In totaal bezochten 4.869 personen de portaalwebsite van de enquête¹¹.

3. De representativiteit van de enquête

Een steeds weerkerende vraag bij dit soort onderzoek betreft de representativiteit van de enquête en dus ook van de onderzoeksresultaten. Deze belangrijke vraag bestaat uit meerdere deelaspecten.

3.1. Survey naar een volledige populatie, geen steekproeftrekking

Survey-onderzoek kenmerkt zich door bevraging van ruime populaties. Zo zal bvb. bij een landelijke bevolkingsenquête onmogelijk de ganse bevolking van het betrokken land kunnen bevraged worden, maar zal een zogenaamde “representatieve steekproef” worden getrokken. Een dergelijke steekproef dient dan voldoende groot te zijn om de verhoudingen in de volledige populatie te weerspiegelen. Indien dat het geval is zullen sociale wetenschappers het resultaat dat zij bekomen bij de bevrageerde steekproef met een zekere graad van waarschijnlijkheid “veralgemenen” naar de volledige populatie.

In deze enquête werd besloten *geen steekproef* te trekken, maar werd meteen de volledige populatie aangeschreven. Dit was het logische en evidente gevolg van de beslissing een online-bevraging te organiseren. Dat betekent concreet dat alle advocaten verbonden aan de

¹⁰ Internetenquêtes hebben, net als elke bevraging trouwens, als startpunt bij de informatieverzameling dat respondenten op de hoogte moeten worden gebracht van de geplande bevraging van de doelgroep, en dat de doelgroep moet weten waar zij de enquête kan starten. De onderzoeksequipe vroeg zich af of de boodschap de individuele advocaat zou bereiken. Mede tengevolge van strikte maatregelen tegen zogn. “spam” (ongevraagde commerciële e-mail) ligt het antwoord hierop niet voor de hand. Wat indien de geplande ontvanger de boodschap niet ontvangt vanwege een foutief of verouderd e-mailadres, of de boodschap door een door zichzelf, zijn kantoor of door zijn provider ingeschakelde spamfilter? Dit was de doorslaggevende reden om de communicatie te laten verlopen via de dienst Communicatie van de OVB. Aangezien we voor dit onderzoek gebruik maakten van dit e-mailbestand weten we niet of de beoogde doelgroep reëel werd bereikt. We weten wel dat het e-mailbestand regelmatig werd bijgewerkt. Voor diegenen (een klein aantal) die niet beschikten over een (geldig) e-mailadres werd een alternatief scenario uitgewerkt. Samenhangend met bovenstaande elementen en rekening houdend met alle vooraf geboden garanties met betrekking tot de anonimiteit van de verstrekte informatie kan evenwel niet met absolute zekerheid gecontroleerd worden of het klassieke sender-receiver-schema werkt in de praktijk.

¹¹ Het verdient in dit kader vermeld te worden dat het mogelijk is dat één en dezelfde persoon bij herhaling de portaal heeft bezocht. Het gaat hier m.a.w. om het aantal “bezoeken” aan de portaalwebsite, niet om het aantal personen.

Orde van Vlaamse Balies, meer bepaald alle Vlaamse advocaten die ingeschreven waren op het tableau van één (of meerdere) van de 13 Vlaamse balies en van de Nederlandstalige balie te Brussel, een participatieverzoek via een mailbericht ontvingen. Deze 14 balies telden op 1 december 2006 in totaal 8.522 leden in hun rangen.

Naast het feit dat de methode van online-bevraging de onderzoeksequipe niet noodzaakte tot het doorvoeren van een aselechte steekproeftrekking, was er nog een andere -en belangrijke- reden om een dergelijke methodologische keuze te maken. Het bleek immers dat de Orde van Vlaamse Balies over bijzonder weinig achtergrondvariabelen (geslacht, leeftijd, e.d.m.) beschikte aangaande de volledige advocatenpopulatie, waardoor het moeilijk -zoniet onmogelijk- was de representativiteit van een eventuele steekproef te toetsen aan de volledige populatie. De enquête was er immers precies mede op gericht de achtergrondvariabelen van de volledige advocatenpopulatie beter te leren kennen¹².

3.2. Herhaaldelijke opeenvolgende aanmaningen

Reeds in het jaarverslag van 2005¹³ had de Orde van Vlaamse Balies haar leden geïnformeerd over het geplande onderzoeksproject, de globale doelstellingen en aspiraties en de vermoedelijke periode van lancering van de enquête¹⁴. De Orde van Vlaamse Balies verstuurde, uit naam van voorzitter Jo Stevens, een eerste oproep tot deelname aan de bevraging op 17 november 2006. In deze e-mail beklemtoonde de voorzitter het belang van de bevraging. De e-mail bevatte ook de definitieve link naar de webtoepassing waar de bevraging zou starten en waar de potentiële respondent de instructies kon vinden. Deze e-mail werd dus verstuurd naar *alle* advocaten verbonden aan de Orde van Vlaamse Balies, m.a.w. 8.522 advocaten werden aangeschreven per e-mail (een minderheid per fax¹⁵).

Deze aankondiging werd in de daaropvolgende maanden nog gevolgd door drie herinneringsgolven. Deze herinneringen werden uit naam van de onderzoeksequipe geschreven, maar werden opnieuw verstuurd door de dienst communicatie van de Orde van Vlaamse Balies. De herinneringen werden verstuurd op 12 december 2006, 9 januari 2007 en

¹² De vergelijking met een bevolkingsenquête gaat ook hier opnieuw op. Het is omdat om de tien jaar een « census », een bevolkingsbevraging bij de totale populatie wordt gevoerd, dat het mogelijk is de achtergrondkenmerken van de totale populatie te toetsen aan die van een steekproef en de representativiteit ervan na te gaan. In deze zin kan deze enquête bij de Vlaamse advocatuur als « census » beschouwd worden voor eventueel later onderzoek op basis van een steekproef.

¹³ Orde van Vlaamse Balies (2006), *Jaarverslag 2005*, Brussel: Orde van Vlaamse Balies, 3.

¹⁴ Ook in latere fases van het project werd door de OVB gecommuniceerd over het belang van de enquête, bijvoorbeeld in het maandblad van de OVB 'Ad Rem'. Ook individuele stafhouders van de Vlaamse balies spoorden hun leden aan om de enquête in te vullen. De onderzoeksequipe is ervan overtuigd dat deze inspanningen van de beroepsgroep een stimulerend effect hebben gehad op de bereidheid tot medewerking.

¹⁵ De advocaten van wie de OVB niet over een e-mailadres beschikte (een 200-tal) werden per fax een papieren versie toegestuurd, en werden ook aangemoedigd de online-enquête in te vullen, of konden indien gewenst een ingevulde papieren versie terugsturen.

ten slotte op 23 januari 2007. De enquête werd afgesloten op vrijdag 26 januari 2007. De enquête stond dus ruim twee maanden online.

3.3. Zeer bevredigende respons

Uiteindelijk bereikten 3.163 ingevulde enquêtes de onderzoeksequipe¹⁶. Hiermee werd een *respons van 37,1% gerealiseerd*¹⁷. In sociaal-wetenschappelijk onderzoek wordt een dergelijke respons als zeer bevredigend omschreven, en dus als representatief, bij telefonische of post-enquêtes ten aanzien van een steekproef.

Het is van belang er in deze context opnieuw aan te herinneren dat het hier gaat om een respons van 37,1% *van de totale populatie* en dus *niet* van een steekproef. In deze zin kan de responsgraad *zeer bevredigend* genoemd worden.

3.4. Selectiviteit van uitval moeilijk te testen

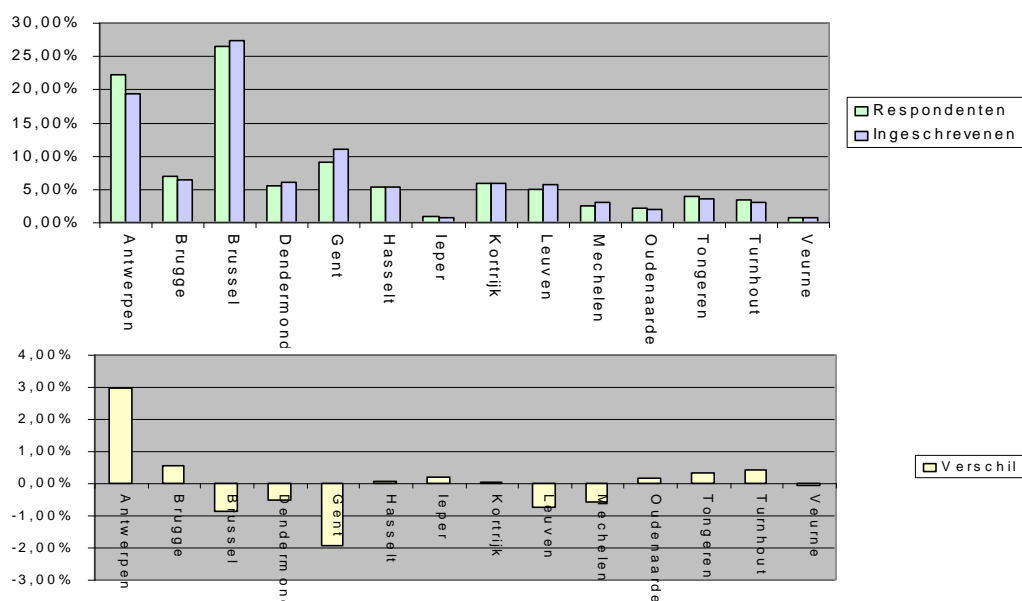
De vraag blijft voorliggen of de groep van respondenten al dan niet selectief afwijkt van de groep van non-respondenten. Om deze test diepgaand te kunnen doorvoeren beschikte de onderzoeksequipe over onvoldoende achtergrondvariabelen m.b.t. de volledige advocatenpopulatie.

Getest op één van de weinige achtergrondvariabelen waarover de Orde van Vlaamse Balies beschikt t.a.v. de volledige populatie, met name de spreiding over de verschillende balies, blijkt de respondentengroep deze spreiding sterk te volgen, met een kleine oververtegenwoordiging in de respondentengroep van de Antwerpse balie en een ondervertegenwoordiging in de Gentse balie.

¹⁶ Ter vergelijking: In grootschalige bevolkingsenquêtes -zoals de Veiligheidsmonitor- beschouwt men doorgaans een steekproef van 300 toevalsgewijs getrokken onderzoekseenheden als representatief voor een totale gemeentelijke populatie. Hierbij weze opgemerkt dat de bevolking van de meeste Vlaamse gemeenten groter is dan de totale populatie van advocaten.

¹⁷ De onderzoeksequipe ontving slechts twee papieren exemplaren van de enquête terug, wat doet vermoeden dat een aantal advocaten die de inleidende brief en de enquête via fax ontvingen toch opteerden voor het invullen van de online-enquête. Het exacte aantal is niet te achterhalen.

Vergelijking volledige populatie en respondentengroep naar spreiding over balies

Hieruit kan (voorzichtig) afgeleid worden dat de respondentengroep een goede afspiegeling vormt van de volledige populatie en de onderzoeksresultaten bekomen bij de respondentengroep (voorzichtig) veralgemeend mogen worden naar de volledige populatie¹⁸. Het zou niettemin nuttig zijn mocht de Orde van Vlaamse Balies het initiatief nemen een ruimer aantal achtergrondvariabelen van de advocatenpopulatie te achterhalen, zodat diepgaander kan nagegaan worden of de responsgroep al dan niet significant verschilt van de volledige populatie. Voorlopig kunnen we echter (voorzichtig) besluiten dat het hier inderdaad gaat om het *profiel van de Vlaamse advocaat*, zoals vooropgesteld werd bij de start van het onderzoek.

Zo blijkt dat 44% van de Vlaamse advocatuur vrouw is en 56% man. De gemiddelde leeftijd is 37,15 jaar. De dataset bevatte uiteindelijk 2.515 tableau-advocaten en 627 advocaat-stagiairs¹⁹. Beide laatste groepen werden apart geanalyseerd omwille van de eigenheid van elk van deze groepen en om een vertekening van de resultaten te vermijden.

4. Het eerste onderzoek in zijn soort

Het onderzoek naar het profiel van de Vlaamse advocaat is een belangrijk onderzoek, omdat het de eerste maal op deze wijze werd uitgevoerd. Dit betekent niet dat de rechtssociologie in

¹⁸ Dezelfde sterke gelijkenis tussen responsgroep en volledige populatie vertoont het genderaspect.

¹⁹ 21 respondenten vulden de vraag of ze al dan niet stagiair waren niet in. Op basis van andere verstrekte informatie kon dit ook niet achterhaald worden. Deze werden dan ook gedefinieerd als “missing values” en niet inbegrepen in de data-analyse van de groepen tableau-advocaten en advocaat-stagiairs.

ons land totnogtoe blind zou zijn gebleven voor de juridische beroepen in het algemeen, en voor de advocatuur in het bijzonder. Het behoort immers tot de kernopdracht van de rechtssociologie om algemene inzichten, zowel theoretisch als empirisch, te formuleren over een breed gamma aan vragen en discussiepunten over de werking van het recht en de actoren van het recht in de sociale werkelijkheid²⁰. Hoewel deze opdracht evenzeer voor de juridische beroepen en de advocatuur geldt, zijn deze pogingen toch eerder beperkt gebleven.

In grote lijnen kunnen we spreken van een matrix met twee ‘leveranciers’ en twee types van onderzoek: aan de ene kant vinden we academische studies die reflecteren over theoretische en methodologische kwesties, en over de positie van de advocaat in en diens invloed op de sociale, politieke en economische realiteit; aan de andere kant vindt men het praktijkgerichte onderzoek dat dikwijls door beroepsgroepen, gespecialiseerde vakbladen of onderzoeksbureaus wordt geïnitieerd en uitgevoerd. Voorbeelden van het eerste type zijn de onderzoeken over “the legal profession” die vooral door het Instituut Recht en Samenleving van de K.U.Leuven en het Centrum voor Rechtsociologie van de Universiteit Antwerpen zijn uitgevoerd, over een periode van ongeveer drie decennia. De tweede onderzoekslijn vindt een illustratie in het onderzoek door koepelorganisaties van de juridische beroepen zelf, en in het geval van de advocatuur door de studiediensten van de lokale Ordes of de Orde van Vlaamse Balies, of in onderzoek uitgevoerd door vakbladen (bv. the Lawyer, Legal Week etc.). Al bij al echter zijn de studies over de advocatuur in ons land eerder beperkt gebleven, en deze relatieve leemte in de onderzoeksliteratuur is voor een deel toe te schrijven aan de afwezigheid van een systematische onderzoeksagenda en dus aan het feit dat de studies op een eerder gefragmenteerde wijze zijn uitgevoerd. Daarnaast gaven Van Loon, Delrue en Van Wambeke aan dat de meeste studies eerder descriptief bleven, en dat er weinig beleidsvoorbereidend, laat staan beleidsevaluerend, onderzoek gebeurde²¹.

Het onderzoeksproject “Het profiel van de Vlaamse advocaat” breekt in die zin niet echt met de traditie, aangezien het nog geen deel uitmaakt van een systematische onderzoeksagenda. Anderzijds is de studie wel uniek in haar soort, en zelfs een primeur voor dit domein, en voornamelijk omdat ze de hele populatie van Vlaamse advocaten heeft proberen bereiken, en niet enkel een steekproef hiervan of een bepaald segment. Het onderzoek heeft als het ware een *snapshot* opgeleverd, een foto van de beroepsgroep anno 2007 en het is uiteraard de bedoeling om de komende jaren de informatie die uit deze foto is voortgevloeid blijvend te vervolledigen en te verfijnen.

5. Enkele opvallende resultaten en hun context

²⁰ Zie onder meer: J. Griffiths et al. (ed.), *Een kennismaking met de rechtsociologie en de rechtsantropologie*, Ars Aequi Libri, Nijmegen, 1996, 809 p.

²¹ F. Van Loon, S. Delrue en W. Van Wambeke (1998), Juridische beroepen in België, *BTNG I RBHC*, 28, 1-2, 227-246.

Over de belangrijkste resultaten van het onderzoek “Het profiel van de Vlaamse advocaat” kan kort gerapporteerd worden, mede omdat enkele aspecten elders in dit themanummer dieper worden uitgewerkt. Hier beperken we ons tot een beknopte bespreking en een korte situering van de resultaten in ander onderzoek van sociologische aard. Het gaat daarbij telkens om de groep van de tableau-advocaten, tenzij uitdrukkelijk vermeld dat het de advocaten-stagiairs betreft.

5.1. Meer advocaten, meer Vlamingen en meer vrouwen

Zoals bleek uit onze introductie tot deze bijdrage is een eerste belangrijke vaststelling dat het totale aantal advocaten in ons land over de jaren aanzienlijk is toegenomen.

Interessant is ook de opsplitsing van het aantal advocaten per regio. Over de jaren groeide het aandeel van de Vlaamse advocaten (dit is zonder de Nederlandstalige balie van Brussel), eerst van 37,9% in 1970 tot 44,1% in 1996, maar daarna vertoont het een dalende trend tot 40,7% in 2006. De gemiddelde groei sinds 1997 voor alle Nederlandstalige balies samen bedroeg 22%, maar deze groei was niet overal even sterk en er bestaan grote verschillen tussen de groeipercentages in de balies. De Nederlandstalige balie te Brussel was ontegensprekelijk de sterkste groeipool (met 45%), en daarnaast vertoonden ook de balies van Dendermonde, Hasselt, Kortrijk groeicijfers rond het gemiddelde. De andere balies lagen qua groei onder het gemiddelde, en één enkele balie –die van Ieper- verloor 10% van haar advocaten. Aan de andere kant van de taalgrens zien we de omgekeerde beweging, namelijk dat het aandeel van de Waalse balies systematisch verkleinden, van 26,1% in 1970 tot 21,2% in 1996. Daartegenover bleef het aandeel van de Brusselse balies redelijk constant met een licht dalende trend, van 36% in 1970 naar 34,7% in 1996²². Anno 2006 beschikten alle Franstalige balies samen over 44% van het aantal advocaten.

Ook de verdeling tussen de geslachten is over de jaren aanzienlijk veranderd. Nadat de eerste vrouwen pas in 1922 tot de balie werden toegelaten, was in 1969 amper 10% van de Belgische advocaten een vrouw. Daarna groeit hun aantal gestaag, van één op vier in 1982 tot één op drie in 2006.

Deze ontwikkelingen sporen met de trends die eerder door Huyse en Sabbe waren uitgezet, zowel inzake de evoluties in de advocatuur als met betrekking tot de instroom van het aantal studenten in de rechten²³. De sterke groei in de aantallen studenten sinds de jaren zeventig

²² L. Huyse en H. Sabbe (1997) *De mensen van het recht*, Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 46.

²³ Zie vooral: Huyse en Sabbe (1997), *o.c.*, 245; H. Sabbe en L. Huyse (1994) *De juristen in België. Een beroepsgroep in beweging*, Cahier n°3 van het Instituut Recht en Samenleving Faculteit Rechtsgeleerdheid

schreven zij vooral toe aan de toename van de Nederlandstaligen en van de vrouwen. De toename van vrouwelijke advocaten volgde echter met enige vertraging, deels omdat niet alle vrouwen de ambitie hadden om hun diploma op die wijze te verzilveren en mede omdat de stereotiepe opvattingen over de vrouw en haar vermeende ongeschiktheid voor het advocatenberoep lange tijd overeind zijn gebleven²⁴.

5.2. Verdere ontwikkeling van samenwerkingsvormen

In *De mensen van het recht* van 1997 stelden Huyse en Sabbe dat het éénmanskantoor niet langer de dominante praktijkvorm was en dat de overgrote meerderheid het beroep samen met anderen uitoefende²⁵. Volgens hun gegevens werkte één tableau-advocaat op vier nog solo, vier op tien advocaten werkten op kleine schaal in een kantoor van twee tot vier advocaten of medewerkers en nog eens bijna 25% waren verbonden met een kantoor van tussen vijf en twintig advocaten en medewerkers; de overigen werkten in grote kantoren. Wat de handelsvorm betreft stelden zij dat de helft van de advocaten deel uitmaakte van een associatie, van wie één op vijf koos voor een kostenassociatie en de overigen (30%) in een geïntegreerde associatie, waar kosten en baten gedeeld worden, werkten²⁶.

In dit onderzoeksproject hanteerden we definities die gebruikt worden door de Orde van Vlaamse Balies zelf, en waarvan dus kan aangenomen worden dat ze binnen de beroepsgroep voldoende ingeburgerd zijn, om samenwerkingsverbanden te categoriseren²⁷. De OVB stelt dat samenwerkingsverbanden duurzaam moeten zijn, dat deze duurzaamheid ook een georganiseerde samenwerking vergt, en dat de intensiteit van de samenwerking de aard van de samenwerking bepaalt. De meest intensieve samenwerking tussen advocaten is de associatie, iets minder intensief is de groepering, en het minst intensief is het netwerk.

Op basis van deze terminologie werkten in 2006 ruim vier op tien advocaten in een associatie, 17,2% van de respondenten in een groepering en 6,5% in een netwerk. Het merendeel (haast twee op de drie) van de Vlaamse advocaten werkt dus in een samenwerkingsverband. Hoewel aan de respondenten niet werd gevraagd om hun redenen voor deze organisatievormen aan te geven, is de trend naar samenwerking meer dan waarschijnlijk beïnvloed door economische motieven, en meer bepaald door de overweging bedrijfsmatige risico's en kosten te spreiden, én ook door inhoudelijke argumenten, teneinde de omvang en de complexiteit van het recht te

K.U.Leuven, Leuven: Instituut Recht en Samenleving, 65. Cijfers na 1996 werden bekomen via de Orde van Vlaamse Balies.

²⁴ Huyse en Sabbe (1997), *o.c.*, 47-49.

²⁵ L. Huyse en H. Sabbe (1996) *De advocaat nog alleen? Verslag van een postenquête uitgevoerd in opdracht van de Belgische Nationale Orde van Advocaten*, Leuven: Instituut Recht en Samenleving, 31.

²⁶ Huyse en Sabbe (1997), *o.c.*, 51.

²⁷ Orde van Vlaamse Balies (2006) *Intern werkdocument: samenwerkingsverbanden tussen advocaten en eenpersoonsvennootschappen van advocaten*, onuitgeg., 15.

kunnen blijven beheersen. Deze redenen ten spijt bleek uit het onderzoek eveneens dat een aanzienlijk aantal advocaten (34,8%) aangeeft momenteel in een solopraktijk te werken, een aandeel dat zelfs hoger ligt dan tien jaar geleden door Huyse en Sabbe was vastgesteld. Een adequate verklaring ligt niet direct voor de hand, maar het is niet onwaarschijnlijk dat de methode van bevraging (de gehele populatie in ons geval, een steekproef in het onderzoek van Huyse en Sabbe) hierin een rol heeft gespeeld. In elk geval vragen deze bevindingen om verder onderzoek.

Uit ons onderzoek is verder gebleken dat een groot deel van de advocaten die een solopraktijk hebben, niet uitsluiten dat ze ooit tot een samenwerkingsverband zullen toetreden. Omgekeerd denkt slechts een heel klein deel van de respondenten die in een samenwerkingsverband werken, ooit een solopraktijk te zullen starten. Al bij al lijkt het er sterk op dat de trend naar samenwerkingsverbanden, die ook tien jaar geleden al zichtbaar was, zich verder doorzet. Daarmee is de advocaat nog meer dan vroeger ook een “organisational (wo)man” en een “team player” geworden, en dat vormt zeker een nieuwe uitdaging om naast de klassieke juridische kennis en vaardigheden ook andere vaardigheden en kennis -in de sectoren van de communicatie en de organisatie- te verwerven. Deze uitdaging stelt zich niet enkel voor de individuele advocaat, maar ook voor de balies en voor de rechtsfaculteiten.

5.3. Waarde van bijkomende diploma's, zeker deze in het buitenland behaald

Interessant in ons onderzoek is het hoge aantal respondenten dat aangeeft nog over een ander universiteitsdiploma dan dat van jurist te beschikken. Zo geeft vier op tien advocaten aan nog een ander universiteitsdiploma te hebben verworven, en dit aantal ligt hoger bij mannen (43,4%) dan bij vrouwen (35,9%). Opmerkelijk ook is dat één op tien advocaten in het buitenland studeerde na het behalen van het rechtendiploma, en tevens dat opvallend veel advocaten ook beschikken over een diploma in de criminologische wetenschappen (licentiaat of aanvullende opleiding). Het onderzoek leert ook dat zowel bijkomende universiteitsdiploma's als bijkomende studies in het buitenland een positief effect hebben op de verloning als advocaat, met andere woorden dat advocaten met een dergelijke achtergrond een groter inkomen kunnen verwerven. Hieraan dient toegevoegd dat dit verband minder sterk is als het enkel om een bijkomend binnenlands diploma gaat. Een en ander zou kunnen betekenen dat advocaten met meer diploma's in grotere mate in grotere kantoren terecht komen, waar de verloning gemiddeld hoger lijkt te liggen dan in andere kantoren.

De vaststelling dat een aanzienlijk deel van de advocaten over een bijkomend diploma beschikt kwam eerder al naar voor in de onderzoeken van Huyse over de werkkringen van de

alumni van de Leuvense Rechtsfaculteit, die voor het eerst in 1987 plaatsvonden²⁸. Deze trend heeft zich dus duidelijk verdergezet. Aan het specifieke verband tussen een (vooral buitenlands) bijkomend diploma en de verloning als advocaat besteedde vroeger onderzoek geen aandacht, zodat vergelijkingen met het verleden op dit punt onmogelijk zijn.

5.4. Duidelijke specialisatie

Dit brengt ons bij de vaststellingen inzake specialisatie, een onderwerp dat tot voor enkele jaren door de balies werd geweerd omdat advocaten in principe in alle takken van het recht thuis moesten zijn en specialisatie, laat staan publiciteit hiervoor, met een argwanend oog werd bekeken. De laatste jaren wordt binnenskamers echter opener over specialisaties gesproken en kunnen advocaten hun specialisatiegebieden makkelijker dan vroeger kenbaar maken. Over het algemeen verschaft ons onderzoek duidelijkheid over twee zaken. Ten eerste, dat advocaten wel degelijk één of meer specialisatiegebieden hebben, en dat in het algemeen mannen zich vaker aanmelden als specialisten in het administratief recht, het handelsrecht, het fiscaal recht en het vennootschapsrecht, terwijl vrouwen vaker een specialisatiegraad in de rechtstakken sociaal recht en familierecht vermelden. Een tweede vaststelling is dat het aantal rechtsgebieden waarop advocaten werkzaam zijn afneemt naarmate de grootte van het kantoor waarin ze werkzaam zijn toeneemt, wat er zou kunnen op wijzen dat grotere kantoren over een grotere graad van specialisatie beschikken.

Beide vaststellingen wekken weinig verwondering in een buitenwereld die zelf in toenemende mate gespecialiseerd wordt. In die zin volgt de ontwikkeling in het advocatenberoep de trend die al in eerdere onderzoeken was aangegeven. Zo vermeldden Franssen, Gibens en Van Aeken enkele jaren geleden al, voor het arrondissement Antwerpen, dat hoe meer advocaten in een kantoor werken, des te groter de kans op specialisatie zal zijn, en dat de solopraktijken vaak minder gespecialiseerd zijn dan grotere advocatenkantoren²⁹. Ze gingen echter niet op de inhoudelijke specialisatiegebieden en op de verschillen tussen mannen en vrouwen.

5.5. Meerdere criteria van verloning, en de communicatie hierover

Hoe advocaten hun ereloon begroten vormde een belangrijk onderdeel van ons onderzoek: doen ze dit volgens de gepresteerde tijd en hanteren ze dus een uurtarief, of doen ze dit in functie van de waarde van de zaak, of zijn er nog andere criteria in het geding? Ook

²⁸ L. Huyse, C. Van Wanseele, G. Sepelie en M. Lens (1989), *Werkkringen van juristen. Rapport van een onderzoek bij duizend alumni van de Leuvense Rechtsfaculteit*, Leuven: K.U.Leuven; L. Huyse en H. Sabbe (1993), *Werkkringen van juristen. Een follow-up studie (1986-1989)*, Leuven: K.U.Leuven; L. Huyse en K. Meireman (1999), *Werkkringen van juristen. De loopbaan van de Leuvense alumni van de lichtingen 1990-1992, Jura Falconis*, 1.

²⁹ G. Franssen, S. Gibens en K. Van Aeken (2004) De advocaten-stagiairs in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen, *Rechtskundig Weekblad*, 1, 34-38.

combinaties zijn uiteraard mogelijk. Deze informatie is niet enkel van nut voor de advocaat zelf, maar heeft uiteraard ook een specifiek belang voor de cliënt. Het onderzoek heeft uitgewezen dat de Vlaamse advocaat een combinatie van methoden voorstaat: bijna 2 op 3 advocaten (72,4%) laten hun erelonen afhangen van de gepresteerde tijd, terwijl bijna de helft (48,3%) de waarde van de zaak als referentiepunt neemt, en 36% het ereloon begroot in functie van een welbepaalde prestatie. Bijna de helft van de advocaten laat zijn honorarium ook soms afhangen van het succes in een bepaalde zaak, maar 1 of 5 doet dat nooit. De gehanteerde methode hangt overigens af van het soort cliënt voor wie men werkt: voor zaken met rechtspersonen en particulieren is de uurmethode de favoriete methode, maar deze wordt minder gebruikt bij internationale cliënten en bij overheden.

Nog belangrijker voor de cliënt is te weten of advocaten over hun erelonen en de kosten te communiceren en hier zijn de resultaten merkwaardig. Meer dan de helft van de respondenten geeft aan vaak afspraken te maken over het bedrag van de erelonen en de andere kosten, en meer dan 4 op 10 stuurt hiertoe ook ereloonnota's toe. Doch slechts een kleine minderheid (15%) maakt vaak of altijd een schriftelijke overeenkomst met de cliënten op en vergelijkbaar aandeel communiceert over de algemene voorwaarden van de dienstverlening. Vooral vanuit het standpunt van de helderheid ten aanzien van de cliënt, en dus ook de voorspelbaarheid van de eindkost, lijkt het ons dat hier nog zeker werk aan de winkel is. Dat belet blijkbaar niet dat de erelonen in meer dan vier op de vijf gevallen (82,9%) vlot worden betaald. En indien er problemen met de betaling ontstaan, situeren deze zich voor meer dan de helft bij de fysieke personen.

Opnieuw is het zeer moeilijk om deze gegevens te contextualiseren, in de zin dat ze met vorig onderzoek zouden kunnen vergeleken worden, gezien de leemte op dat vlak. Wel stoten we op een punt dat al sinds jaar en dag een knelpunt van het advocatenberoep uitmaakt, namelijk de bepaling van het ereloon en vooral de transparantie hierover ten aanzien van de cliënt. In algemene termen werden deze punten reeds in voorgaand onderzoek behandeld³⁰. Ook de Orde van Vlaamse Balies is er zich van bewust dat het een gevoelig punt betreft. Daarom doet ze geregeld praktijkgerichte bevestigingen bij haar leden, in 2006 nog over het beleid van haar leden inzake erelonen en kosten³¹. Uit deze rondvraag was gebleken dat de overgrote meerderheid van de advocaten (40,35%) hun ereloon berekent op basis van uurtarieven, en werd de advocaat aangemoedigd om aan de burger mee te delen hoeveel uur een zaak ongeveer in beslag zou nemen. Uit dezelfde enquête kwam naar voor dat ongeveer 1 advocaat op 7 zijn ereloon op basis van de waarde van het geschil of als percentage van het bereikte resultaat berekende. Ook kwam hier naar voor dat een grote meerderheid van de Vlaamse

³⁰ Onder meer in: Huyse en Sabbe (1997), *o.c.*, 58.

³¹ Informatie over deze studiedagen en onderzoek kan men downloaden op de website www.advocaat.be en doorklikken naar 'communicatie'.

advocaten (bijna 80%) weliswaar afspraken maakt met de cliënt over de wijze waarop erelonen en kosten worden berekend, maar dat slechts een kleine minderheid (6%) vaak of altijd een schriftelijke overeenkomst met de cliënt opstelt.

Het belang van de kostprijs van een rechtszaak is niet beperkt tot de private relatie tussen de advocaat en zijn cliënt, maar verwijst ook naar de publieke dimensie van de toegang tot het recht en de rechtsbedeling. Sinds de jaren zeventig hebben talrijke rechtssociologische studies aangetoond dat de financiële implicaties van een rechtszaak een van de grootste drempels vormen op de weg naar het recht³². En het bekende onderzoek van de Amerikaanse rechtssocioloog Galanter leerde dat deze drempels niet voor iedereen gelijk zijn, maar relatief hoger zijn voor de personen die éénmalig of zelden met het gerecht in contact komen (de zogenaamde “one-shotters”) en relatief lager voor de organisaties die veelvuldig de juridische procedures gebruiken (de zogenaamde “repeat-players”)³³.

5.6. Weinig spectaculaire verschillen tussen tableau-advocaten en advocaten-stagiairs

Bovenstaande resultaten sloegen enkel op de groep van de tableau-advocaten, en niet op de advocaten-stagiairs. Op 21 maart 2007 waren er 1.223 Nederlandstalige stagiairs, veruit het grootste deel hiervan (28,4%) in Brussel, en verder in Antwerpen, Gent en Leuven. Van onze respondenten was een meerderheid vrouw (56,5%), en in het eerste stagejaar liep dat op tot bijna 2 op 3 (62,2%).

Voor de meeste aspecten blijkt het profiel van de advocaten-stagiairs in hoge mate overeen te komen met dat van de tableau-advocaten. Er zijn geen noemenswaardige verschillen met betrekking tot de bijkomende diploma's in binnen- of buitenland, weze het dat het verband met een betere verloning nog niet zo duidelijk is tijdens de stage. Met betrekking tot de specialisatiedomeinen volgen de stagiairs grotendeels de tableau-advocaten, en houden ze zich vooral bezig met burgerlijk recht, handelsrecht, familierecht en strafrecht, met gelijkaardige verschillen tussen mannen en vrouwen). De advocaten-stagiairs hanteren in grote lijnen dezelfde berekeningswijze van de erelonen als de tableau-advocaten, behalve dat de waarde van de zaak een minder belangrijk criterium vormt en dat slechts 1 op 3 stagiairs soms een “success fee” toepast. Over erelonen en kosten worden in de meeste gevallen afspraken met de cliënten gemaakt, en evenmin als de tableau-advocaat maken de stagiairs een geschreven overeenkomst op.

³² Zie onder meer: M. Cappelletti and B. Garth (1978) (eds.), *Access to Justice, Vol. 1: A World Survey*, book 1 (General Editor: M. Cappelletti), 4 vols., Milan, Giuffrè.

³³ M. Galanter (1974) Why the "Haves" Come Out Ahead. Speculations on the Limits of Legal Change”, *Law and Society Review*, 9, 95-160.

Op één punt echter is er een opmerkelijk verschil tussen de groep van de tableau-advocaten en deze van de advocaten-stagiairs, namelijk met betrekking tot de samenwerkingsverbanden. Méér dan de helft van de stagiairs (57,1%) loopt stage in een associatie, 1 of 7 (15,8%) in een groepering en 1 op 20 (5,7%) oefent zijn beroep uit in een netwerk. Van de stagiairs zijn er slechts 11,8% werkzaam bij een solo-advocaat, en dat is aanzienlijk minder dan het aandeel van de solo-advocaten zelf. Dit betekent uiteraard niet dat de stagiairs zich later niet zouden kunnen vestigen als solo-advocaat, maar meer waarschijnlijk lijkt de hypothese dat stagiairs hun beroep later zullen uitoefenen in de lijn van het samenwerkingsverband waarbinnen ze stage hebben gelopen.

Tot slot

Het onderzoek over het profiel van de Vlaamse advocaat vormt een primeur in de zin dat voor het eerst de hele beroepsgroep werd aangeschreven en dat voor het eerst een beeld is verkregen dat (voorzichtig) representatief kan worden genoemd. Dit beeld is echter nog wat statisch, omdat het om een eenmalige foto gaat, ook al kan deze informatie worden aangevuld met andere gegevens uit het beperkte onderzoek dat vroeger is uitgevoerd. Het spreekt vanzelf dat, om échte evoluties doorheen te tijd te kunnen ontwaren, het aangewezen is op geregelde tijdstippen een nieuwe foto van dezelfde beroepsgroep te nemen, en dus een bepaalde systematiek in dergelijk onderzoek in te bouwen. De Orde van Vlaamse Balies heeft in elk geval de eerste, voornaamste stap in deze richting gezet.